

## Liturgikus és ignáci lelkiség, avagy „szerzetesek egészen békés háborúja”

BARTÓK TIBOR SJ

### Abstract

The article revisits a debate by going back to the beginnings of the liturgical movement and confronting protagonists of Monastic and Ignatian spirituality in their understanding of the relationship between liturgy and spirituality. The starting point for the controversy, mainly between Benedictines and Jesuits, was the book *La liturgie catholique* (1913) by Maurice Festugière, OSB. The disagreement was based on two different approaches to religious and spiritual experience (an ancient-medieval and a modern one). The former focused on the objective communal-ritual celebration of mystery, the latter on the subjective-personal relationship with God. A study by Romano Guardini in 1921 opened up new perspectives in the debate, and it also anticipated the vision of *Sacrosanctum Concilium* on the relationship between liturgy, personal spirituality and devotional practices (SC 10-13).

**Keywords:** *liturgical spirituality, Ignatian spirituality, Maurice Festugière, Romano Guardini, Sacrosanctum Concilium.*

**Kulcsszavak:** *liturgikus lelkiség, ignáci lelkiség, Maurice Festugière, Romano Guardini, Sacrosanctum Concilium.*

A 20. század elején megerősödő liturgikus mozgalom<sup>1</sup> történetéhez tartozik egy érdekes vita, amely szembeállította a katolikus egyház két szerzetesrendjét, bencéseket és jezsuitákat a liturgia és a lelkiség kapcsolatáról vallott felfogá-

---

BARTÓK TIBOR jezsuita szerzetespap, a római Pápai Gergely Egyetem Dogmatika Tanszékének tanára; bartok.tibor@jeszuita.hu

<sup>1</sup> A liturgikus mozgalom történetének összefoglalásához lásd ANDRÉ HAQUIN: Le mouvement liturgique dans l'Église catholique, in Carlo Braga – Alessandro Pistoia (éd.): *Les mouvements liturgiques. Corrélations entre pratiques et recherches, Conférences Saint-Serge. Semaine d'études liturgiques 50* (Paris 2003), CLV-Edizioni Liturgiche, Roma, 2004, 20–

sukban.<sup>2</sup> A vitában más rendek képviselői is hallatták persze hangjukat. Az összeütközés mögött az a kérdés állt, hogyan viszonyul egymáshoz a vallási élet és tapasztalat objektív és szubjektív dimenziója. A kölcsönös polémiával és fricskákkal teli „egészen békés háború” – ahogy a vita egyik kulcsszereplője, Maurice Festugière nevezte a konfliktust<sup>3</sup> – elsimításában jelentős szerep jutott Romano Guardininek. Az akadémiai világban akkoriban szárnyait bontogató fiatal Guardini spirituális mentalitásában jóval közelebb állt a bencés felfogáshoz, teológiai éleslátásával viszont elfogulatlanul mutatott rá a különböző nézőpontok egyoldalúságaira s egymást kiegészítő mivoltukra. Az alábbi tanulmányban arra vállalkozunk, hogy – a teljesség igénye nélkül – felidézzük a vita néhány prominens alakját és jelentősebb állomását, majd egy kitérő után az ignáci lelkiség néhány fura sajátossága felé összefoglaljuk Guardini meglátásait, melyek később az egyházi Tanítóhivatal álláspontjában is visszatükröződtek liturgia és lelkiség kapcsolatát illetőleg.

## I. MAURICE FESTUGIÈRE VITAINDÍTÓ KÖNYVE

A bencés szerzetesi körökben született liturgikus mozgalom egyik legnagyobb felismerése és célja az volt, hogy visszaültesse a katolikusok tudatába és szívébe az ókeresztény és a középkori egyház egyik meggyőződését: a liturgikus cselekmények – szentmise, szentségek és zsolozsma – nem pusztán a vallási élet külső penzumai, amelyet egyfajta kötelességtudással teljesít a pap és a hívő, hanem az istenkapcsolat és a krisztusivá válás kitüntetett helyei és pillanatai, a személyes lelki élet forrásai. A késő középkor óta, a *Devotio Moderna* megjelenésével ugyanis ez a meggyőződés lassanként elhomályosodott, a lelkiség egyre inkább individuális, a liturgiától független formákat öltött, vagy pedig eltolódott a népi vallásosság területére.<sup>4</sup> A misztériumok liturgikus közösségi ünneplésére

---

34. A mozgalom 20. századi liturgiátörténetben betöltött jelentőségéről ad képet DANIEL MOULINET: *La liturgie catholique au XX<sup>e</sup> siècle. Croire et participer*, Beauchesne, Paris, 2017.

<sup>2</sup> A vita történetét ketten dolgozták fel részletesen. ANDRÉ HAQUIN: *Dom Lambert Beauduin et le renouveau liturgique*, J. Duculot, Gembloux, 1970, 184–219. ANNALISA GIROLIMETTO: *Liturgia et vita spirituale. Il dibattito sorto negli anni 1913–1914*, in Franco Brovelli (ed.): *Liturgia: temi e autori. Saggi di studio sul movimento liturgico*, C.L.V. – Edizioni Liturgiche, Roma, 1990, 211–274.

<sup>3</sup> Lásd a 31. lábjegyzetet.

<sup>4</sup> A liturgia és a lelkiség szétválásának történetéhez lásd LORENZO ARTUSO: *Liturgia e spiritualità: profilo storico*, EMP, Padova, 2002, 77–112.

sokszor pusztán kötelességgként vagy morális-pedagógikus célzatú eszközként tekintettek, ami persze nem zárta ki a személyes lelkiélettel való kapcsolatot, de nem is igyekezett azt különösebben előmozdítani. Érthető tehát, hogy sokak számára meglepően hangozott 1903-ban X. Piusz pápa felhívása, aki alig három hónappal megválasztása után egy a szent zenéről kiadott *motu proprio*-jában a keresztény lelkület első és nélkülözhetetlen forrását a liturgikus ünneplésben, vagyis „a legszentebb misztériumokban és az egyház nyilvános és ünnepélyes imájában való aktív részvételben”<sup>5</sup> jelölte meg.

A pápai felhívás a liturgikus mozgalom zászlóvivői számára a legmagasabb szintű elismerést és pártfogást jelentette, s egyben biztatást is a liturgia és lelkiség kapcsolatának mélyebb megértésére. Erre vállalkozott többek között a belgiumi Maredsous bencés apátságának – a liturgikus mozgalom egyik központjának – szerzetese, Dom Maurice Festugière (1870–1950). 1913 tavaszán a *Revue de Philosophie* hasábjain egy több részes, hosszú tanulmányt közölt, mely hamarosan könyvként is megjelent az apátság kiadványaként az alábbi címmel: *La liturgie catholique. Esquisse d'une synthèse, suivie de quelques développements*<sup>6</sup> (*A katolikus liturgia. Szintézisvázlat néhány továbbfejlesztett gondolattal*).

A szerző, bár vázlatnak szánta tanulmányát, egyes témákat aprólékosan kifejtett, másokat viszont épphogy csak érintett. Festugière mindenesetre nem állt meg liturgia és spiritualitás kapcsolatának történeti bemutatásánál. A liturgia ontológiai, szociológiai, antropológiai és pszichológiai alapjainak feltárására törekedett, hogy bebizonyítsa: az egyház kultikus cselekményei, bár elsősorban az istendicséret külső (vagyis társadalmi) megnyilvánulásai, ugyanakkor a személyes vallási és lelki élet forrását, okát és formáját képezik. Festugière felfogásában a magánima vagy személyes imaélet dinamikáját is egyedül a liturgia határozta meg a Szentírásból és hagyományból merített szövegeivel, periódusaival, ritmusával. Számára lényegében csak liturgikus lelkiség (*piété liturgique*) volt elképzelhető.

A maredsous-i bencés a liturgia spirituális térvessztésének újkori okát az individualizmus protestáns gyökereiben jelölte meg. Kétségtelen, hogy a 16. századi protestáns felfogásban leértékelődött a liturgia Isten és ember közötti közvetítő szerepe, mint ahogy magának az egyháznak a közvetítő szerepe

---

<sup>5</sup> PP. PIO X: *Motu proprio „Tra le sollecitudini” sulla musica sacra* (22 novembre 1903). [online] [https://www.vatican.va/content/pius-x/it/motu\\_proprio/documents/hf\\_p-x\\_motu-proprio\\_19031122\\_sollecitudini.html](https://www.vatican.va/content/pius-x/it/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19031122_sollecitudini.html). [2024. 07. 29.]

<sup>6</sup> MAURICE FESTUGIÈRE: *La liturgie catholique. Esquisse d'une synthèse, suivie de quelques développements*, Abbaye de Maredsous, Maredsous, 1913.

is. Festugière úgy vélte, hogy hasonló individualizmus hatolt be a katolikus egyházba is Loyolai Szent Ignác és rendje lelkisége révén. Festugière szerint Ignác kétségtelenül jó szándékkal és egyfajta zsenialitással cselekedett, amikor az individualizmus szellemét, mely a szubjektív lelki tapasztalatra helyezte a hangsúlyt, a legtökéletesebb római ortodoxiával és az engedelmesség hangsúlyozásával igyekezett ötvözni. Az eredmény azonban, vélte Festugière, korántsem igazolta a kísérlet sikerét. A bencés szemében a káros jezsuita individualizmus két legfőbb bizonyítékát magának a rendnek a spirituális profilja, illetve az alapító lelkigyakorlatainak imamódja jelentette. Festugière Ignác szemére vetette, hogy a Jézus Társasága önazonosságába nem építette be a közös kórusimát és az énekes nagymisét. Másrészt felrótta, hogy az ignáci strukturált imamód (elmélkedés) szakított a monasztikus rendekre jellemző szemlélődő-kötetlen ima hagyományával.<sup>7</sup>

A *Lelkigyakorlatok* révén, írta Festugière, Szent Ignác „létrehozott egy katonai metódust, amely parancsszóra menetelteti a lelket és képességeit egyik mentális műveletről a másikra, eljárásról eljárásra”.<sup>8</sup> Ignáccal olyan imamód született, írta, mely összeegyeztethetetlen a monasztikus rendek liturgiából és *lectio divinából* táplálkozó, a Lélek indításaira nyitott szabad szemlélődésével. Az „ignáci militarizmus” és a monasztikus imamód szembeállításával Festugière egy másik, mélyebb antagonizmust is fel kívánt mutatni a jezsuita és monasztikus szemléletmód között. Eszerint Szent Benedek *Regulája* a kegyelem és a szabad akarat ágostoni felfogásával állt összhangban, míg a jezsuita molinizmus a *Lelkigyakorlatokban* gyakran emlegetett kegyelemkérésre, a *petere id quod volóra* („kérjem, amit akarok”) volt visszavezethető, amely első helyre helyezte az egyén akaratát és erőfeszítését, megalapozva ezzel az aszketikus jezsuita voluntarizmust. Mindezzel Festugière igazolva látta, hogy az ignáci-jezsuita lelkiség individuális, merev, s a bencés (monasztikus) hagyománnyal ellentétben alig-alig összeegyeztethető „az isteni működés fuvallatának indításaival”.<sup>9</sup>

Manapság könnyűnek tűnne cáfolni Festugière kritikájának számos állítását, de a 20. század elején ez korántsem volt így. Honnan eredt a maredsous-i bencés kemény kritikája az ignáci-jezsuita spiritualitással szemben? Festugière ismerte nemcsak az ignáci *Lelkigyakorlatok* szövegét, hanem annak 19. századi értelmezéseit és gyakorlatba ültetését is. Egy második tanulmányában, ame-

---

<sup>7</sup> Uo. 41.

<sup>8</sup> Uo. 42.

<sup>9</sup> Uo. 44.

lyet 1914 tavaszán jelentetett meg,<sup>10</sup> két ilyen lelkigyakorlatos kommentárt is említ. Az egyiket Jan Philipp Roothaan<sup>11</sup> jezsuita generális írta, aki 1829 és 1854 között állt a Jézus Társasága élén. A másik mű szerzője a francia jezsuita Pierre Jenneaux volt.<sup>12</sup> Roothaan rövid és metodikus könyvecskéje a három mentális képesség (emlékezet, értelem, akarat) ignáci elmélkedésben való alkalmazását, valamint az examen (lelkiismeretvizsgálat) leírását mutatta be rendkívül strukturált, a *Lelkigyakorlatokhoz* képest is jóval bonyolultabb módon. Jenneaux műve egy nyolcnapos ignáci lelkigyakorlat elmélkedéseinek imaanyagát kínálta közel hétszáz (!) oldalon keresztül. Mindehhez az elmélkedések menetének és módszerének olyan szélsőségesen aprólékos leírását fűzte hozzá, amely sokkal inkább hasonlított egy mértanilag megkomponált pszichés-mentális tornagyakorlathoz, mint bármiféle imádsághoz.

Festugière-nek azonban személyes tapasztalata is volt a fentebb leírt „ignáci” imáról, hiszen 1887–1889<sup>13</sup> között a francia jezsuiták vezetése alatt álló jersey-i tengerészeti tanulmányokra előkészítő iskola<sup>14</sup> tanulója volt. Az ignáci lelkiség minden bizonnyal érvényesült az iskola Mária-kongregációján keresztül a fiatalok nevelésében.<sup>15</sup> A szabad akaratot és erőfeszítést egyébként is nagyra értékelő jezsuita szellemiség valószínűleg még markánsabb, vagyis kifejezetten katonai színezetet kapott a tengerészéletre nevelő fiúiskolában.

A maredsous-i bencés ugyanakkor tudta, hogy az ignáci militarizmussal kapcsolatban már a jezsuita renden belül is éles kritikák fogalmazódtak meg, különösen Franciaországban a 19. század végétől kezdve. 1904-ben hagyta el a Jézus Társaságát Henri Bremond (1865–1933), aki az általa „aszketizmusnak” nevezett jezsuita mentalitást a spanyol Alfonso Rodríguezre (1538–1616) vezette vissza, szembeállítva vele a Társaság misztikus hagyományát és képviselőit (Lallemant, Rigoleuc, Surin, Guilloire stb.).<sup>16</sup> Bremond nem a liturgikus

---

<sup>10</sup> Lásd a 30. lábjegyzetet.

<sup>11</sup> JOANNES PHILIPPUS ROTHAAAN: *De ratione meditandi*, Lithogr. Coll. Rom., Romae, 1836.

<sup>12</sup> PIERRE JENNEAUX: *Exercices spirituels de saint Ignace. Retraite de huit jours, suivie de méditations et de contemplations supplémentaires pour les exercices de trente jours*, Caron et Lambert, Amiens, 1865.

<sup>13</sup> Vö. ANNALISA GIROLIMETTO: *Liturgia et vita spirituale*, i. m., 218, 22. lábjegyzet.

<sup>14</sup> Az *École de la Marine Notre-Dame de Bon-Secours* 1881 és 1900 között a Jules Ferry-féle oktatási laicizációs törvények miatt száműzetésbe kényszerült, és a La Manche csatornán található angol-normand Jersey-szigeten működött.

<sup>15</sup> Vö. *Lettres de Jersey* 46 (1936/1) 132.

<sup>16</sup> Vö. HENRI BREMOND: *Histoire littéraire du sentiment religieux en France depuis la fin des guerres de religion jusqu'à nos jours. V. La conquête mystique 3. L'école du Père Lallemant et la tradition mystique dans la Compagnie de Jésus*, Bloud et Gay, Paris, 1920. Bremond-nak a

érzékenység hiányában látta a jezsuita voluntarizmus okát, de kritikái sok szempontból hasonlóak voltak a Festugière által megfogalmazott bírálathoz. A volt jezsuita szoros kapcsolatban állt Dom Raymond Thibaut-val (1877–1962), a maredsous-i apátság könyvtárosával és a *Revue Bénédictine* főszerkesztőjével, akin keresztül Festugière több biztatást s néhány építő kritikát is kapott Bremond-tól<sup>17</sup> könyvével kapcsolatban.

Mindent összevetve, Festugière elsősorban annak alapján alkotott magának képet Szent Ignációl és lelkiségéről, ahogyan azt a jezsuiták a 19. század végén és a 20. század elején értelmezték, művelték és terjesztették. Látni fogjuk azonban, hogy szarkazmusba hajló, kemény bírálati legmélyén mégiscsak ráérezett egy igazságra, amely számára elfogadhatatlannak tűnt: Ignáccal, a kora modern kor emberével valóban az individuum került előtérbe, amely ha el is fogadta a liturgia közösségi és objektív valóságát, lelkiségében mégis túlsúlyba került a személyes-szubjektív tapasztalat.

## 2. A FESTUGIÈRE-KÖNYV FOGADTATÁSA

A liturgikus mozgalomban elkötelezett monasztikus publikum túlnyomórészt meglelégedéssel üdvözölte Festugière könyvét.<sup>18</sup> Néhány hang azonban ott is szélsőségesnek és provokatívnak ítélte meg az ignáci lelkiséggel kapcsolatos kritikáit. A válasz nem is késett sokáig. A francia jezsuiták *Études* folyóirata 1913 novemberében közölt egy cikket Jean-Joseph Navateltől (1853–1935)<sup>19</sup>. A lyoni rendtartományhoz tartozó jezsuita nemcsak Festugière könyvét, de az egész – „neo-liturgistának” bélyegzett – mozgalmat vette célba. Navatel számára a liturgia nem volt más, mint „a katolikus kultusz érzékelhető, ceremoniális és dekoratív része”,<sup>20</sup> a „már ismert, gyakorolt és megélt igazságok

---

két jezsuita „iskolát” (école de Rodríguez, école de Lallemand) szembeállító híres munkája jóval a liturgikus vita kirobbanása után jelent meg, de nézetei már ismertek voltak korábban is baráti köreibben. A „két iskola” problémájához lásd BARTÓK TIBOR: Louis Lallemand és misztikája, *Sapientiana* 11 (2018/1) 93–94.

<sup>17</sup> Vö. ANDRÉ HAQUIN: *Dom Lambert Beauduin et le renouveau liturgique*, i. m., 200–204.

<sup>18</sup> Vö. ANDRÉ HAQUIN: *Dom Lambert Beauduin et le renouveau liturgique*, i. m., 193–198. ANALISA GIROLIMETTO: *Liturgia et vita spirituale*, i. m., 225–239.

<sup>19</sup> JEAN-JOSEPH NAVATEL: *L’apostolat liturgique et la piété personnelle*, *Études* 137 (1913/4) 449–476.

<sup>20</sup> Uo. 452.

reprezentatív, jelképes kifejezési formája”.<sup>21</sup> Szemében jóval többnek számított a katekézis és a prédikáció. Navatel számára a liturgia – így a kórusima – nem a Festugière által hangoztatott szabadság szellemét szülte, hanem pusztán csak rituális előírásokat és kötelezettségeket eredményezett.<sup>22</sup>

Miután Navatel kiadta dühét az egész liturgikus mozgalom ellen, védelmébe vette szent Ignác elmélkedési módszerét. A jezsuita rendalapító, állította, nem tesz más módszerével, mint „leírja és kodifikálja a mentális tevékenységünket meghatározó törvényeket” anélkül, hogy sérelmet okozna az isteni kegyelem egyéni indításainak.<sup>23</sup> A védelem azonban itt is támadásba ment át. Navatel gúnyolódva élcelődött a liturgikus ihletésű magánimán, mely szerinte – mivel nincs kifejezett metódusa, amely konkrét irányba terelhetné – haszontalan időtöltésbe fullad. Navatel számára a mentális magánima határozottan praktikus-morális célzatú maradt: „az isteni dolgokon elsősorban azért elmélkedünk, hogy Isten törvényét betöltsük, s a keresztény erényeket megszerezzük és gyakoroljuk”.<sup>24</sup>

A liturgikus és ignáci spiritualitás között 1913 végére lassanként beállt a hadiállapot. A Festugière és Navatel közti első ütközet után újabb és újabb szereplők léptek színre. Elég, ha csak néhányukat említjük meg. Decemberben Dom Lambert Beauduin (1873–1960), a mont-césari apátság szerzetese a *Questions Liturgiques* folyóirat hasábjain védte meg Festugière könyvét Navatel támadásaival szemben.<sup>25</sup> Beauduin megkülönböztette a vallási élet liturgikus és aliturgikus metódusát. Az első, monasztikusokra jellemző módszer, állította, szerves egységbe foglalta a liturgikus cselekmények (eucharisztia, zsoltosma) végrehajtását és a belőlük táplálkozó, hozzájuk kapcsolódó személyes mentális imát, amely szemében a liturgikus szövegek affektív-kontemplatív interiorizációját jelentette. A jezsuitákra és más újkori rendekre jellemző aliturgikus metódus ellenben, vélte Beauduin, nem kereste a liturgia és az imaélet kapcsolatát, sőt inkább szakadékot támasztott közöttük. Ő maga is, vallotta, a bencés rendbe lépése előtt egyfajta meghasonlottságban élt egyházmegyes papként: misézett és zsoltosmázott, de személyes imaélete nem a liturgikus imákból táplálkozott. Beauduin – Festugière-hez hasonlóan – úgy vélte, hogy a liturgikus metódus istenközpontú lelkeséget teremt, maximális teret hagyva

---

<sup>21</sup> Uo. 455.

<sup>22</sup> Vö. uo. 465.

<sup>23</sup> Uo. 466.

<sup>24</sup> Uo. 474.

<sup>25</sup> LAMBERT BEAUDUIN: Mise au point nécessaire. Réponse au R. P. Navatel, *Les Questions liturgiques* 4 (1913/ décembre) 83–104.

a kegyelem működésének, míg az aliturgikus metódus az újkori lelkiségekre jellemző antropocentrikus vonásokat hordoz, minimálisra csökkentve ezzel a természetfeletti tevékenység szerepét.<sup>26</sup>

Alig egy hónappal Beauduin cikke után, 1914 elején egy sarutlan karmelita, Marie-Joseph du Sacré-Cœur<sup>27</sup> lépett hadba a jezsuiták oldalán, védelmébe véve az ignáci lelkiséget és elmélkedési módot. Közbelépése furának tűnhet, hiszen a Kármel kontemplatív hagyománya (nyugalmi ima, belső ima) inkább a monasztikus hagyománnyal s nem az ignáci elmélkedés kötöttségeivel volt összhangba hozható. Marie-Joseph du Sacré-Cœur persze hangoztatta, hogy „a Kármel metódusa rugalmasabb, mivel a hivatásuknál fogva szemlélődésre hajló lelkek sajátja”. Mindamellett, mondta, „el kell ismerni, hogy Szent Ignác imamódja, elterjedtsége és a Társaság atyáinak apostoli buzgalma nyomán erőteljes hatást gyakorol az egyházban. Jól meg kell tehát fontolni minden [kritikát], mielőtt a papság és a hívek bizalmát megrendítenénk benne [ti. az ignáci elmélkedésben]”.<sup>28</sup> A karmelita óvott attól, hogy a monasztikus magánima „drága szabadságának” túlhangsúlyozása kárt okozzon a pasztorális terhek alatt élő világi papság imaéletében. Számukra ugyanis, vélte, a kötött elmélkedés helyetti szabad ima könnyen adhat helyet a szórakozottságnak vagy a „tartalom és hatás nélküli benső locsogásnak”.<sup>29</sup> Mellesleg, tette hozzá, már a 4. századi Germanus szerzetes, Cassianus barátja is a figyelem állandó elkalandozására panaszkodott akár a zsoltározás, akár a mentális ima közben. Ha pedig az ókori szerzetesek is ettől szenvedtek a sivatag nyugalmaiban, akkor mennyivel inkább az újkori világi papság, akiket megannyi teendő nyomaszt.

Dom Festugière 1914 februárjában újra magához ragadta a szót. A *Revue Thomiste* négy egymást követő számában egy újabb tanulmányorozatot jelentetett meg a liturgiáról,<sup>30</sup> melyben pontosítani kívánta az előző művében homályban maradt részleteket. Természetesen Navatelnek is válaszolni akart.

---

<sup>26</sup> Uo. 101.

<sup>27</sup> MARIE-JOSEPH DU SACRÉ-CŒUR: Faut-il délaisser les méthodes de méditation pour retourner à l'ancienne oraison de liberté liturgique?, *Études Carmélitaines* (1914/1) 5–19. Egy másik folyóirat is megjelentette a cikket. Ennek alapján hivatkozom az oldalszámokra: *Revue du Clergé Français* 20 (1914/2) 362–372.

<sup>28</sup> MARIE-JOSEPH DU SACRÉ-CŒUR: Faut-il délaisser les méthodes de méditation?, i. m., 367.

<sup>29</sup> Uo.

<sup>30</sup> MAURICE FESTUGIÈRE: La liturgie catholique. Données fondamentales et vérités à rétablir, *Revue Thomiste* 22 (1914) 39–64; 143–178–; 274–312. A háromrészes tanulmány némi átdolgozással hamarosan könyvként is megjelent: *Qu'est-ce que la liturgie ? Sa définition – Ses fins – Sa mission*, Abbaye de Maredsous – Gabalda, Paris, 1914.

Újabb tanulmányában Festugière „egészen békés háború”-nak (*guerre toute pacifique*) nevezte a kialakult vitát, „melyben – vélte – a szerzetesek közötti szeretet nem szenved sérelmet”.<sup>31</sup> A vita azonban egyre kevésbé tűnt békésnek és szeretetteljesnek. Festugière ezúttal felrótta a jezsuitáknak, hogy X. Piusz 1903-as felhívásáról<sup>32</sup> nem vettek tudomást, noha a pápának tett különleges engedelmességi fogadalmuk épp arra kötelezte volna őket, hogy minden eszközükkel népszerűsítsék a liturgia mint a keresztény lelkület forrásához való visszatérés ügyét. „A liturgia – hangsúlyozta Festugière – pszichológiai és morális hatásait tekintve, az egyház által teremtett módszer (*méthode*), mely a lelkek Jézushoz való hasonulását szolgálja.”<sup>33</sup> Ennek fényében tehát mindazok, „akik a liturgia dolgainak megértésén és szeretetén kívül élnek, [...] reformálják meg saját magukat és módszereiket (*méthodes*), és miután átmentek egy *lassú átnevelésen* (*lente rééducation*) [...] személyükkel és eszközeikkel álljanak az ügy szolgálatába, mely magának a katolicizmusnak az ügye”.<sup>34</sup> A liturgikusan érzéketlen jezsuiták átnevelésének kívánságát Festugière már első művében is megfogalmazta,<sup>35</sup> az ismételt felhívással azonban még több olajat öntött a tűzre.

Az újabb jezsuita ellentámadás 1914 februárjában érkezett. Megfogalmazója a toulouse-i rendtartományhoz tartozó Ferdinand Cavallera<sup>36</sup> (1875–1954) volt, akinek patológiai és lelkiégtörténeti munkássága ma is széles körben ismert. Cavallera Festugière alaptételének visszaütésével kezdte. „Eléggé helytelen – írta – azt állítani, hogy a liturgia »az anyaszentegyház lelkiégi módszere«. Egy lelkiéleti módszer ugyanis meghatározza a tökéletesség felé vezető utat, valamint megkülönbözteti és tanulmányozza azokat a fokokat, melyeken át a bűn mélységéből a szentség magaslatára jutunk. A liturgiában viszont – s ezt hangsúlyozni kell, mivel épp az ellenkezőjét állítják – nem találunk hasonló meghatározást vagy megkülönböztetést. Pontosan azért, mert a liturgia tárgya egészen más: válogatás nélkül képes válaszolni és kell is, hogy válaszoljon a lelkiélet minden helyzetére.”<sup>37</sup>

---

<sup>31</sup> MAURICE FESTUGIÈRE: *Qu'est-ce que la liturgie?* i. m., 19.

<sup>32</sup> Lásd az 5. lábjegyzetet.

<sup>33</sup> MAURICE FESTUGIÈRE: *Qu'est-ce que la liturgie?*, i. m., 81.

<sup>34</sup> Uo. 82–83.

<sup>35</sup> MAURICE FESTUGIÈRE: *La liturgie catholique*, 42, note 3.

<sup>36</sup> FERDINAND CAVALLERA: Ascétisme et liturgie, 1–2., *Bulletin de littérature ecclésiastique* 6 (1914) 49–68, 97–107.

<sup>37</sup> Uo. 51.

A liturgia „a lelki élet nagyteljesítményű motorja”, de nem metódusa, valotta Cavallera. Ahogy a liturgia, úgy az aszkézis is – ez utóbbi alatt értve a lelkiséget – a maga törvényei szerint fejlődik, nem pedig egymáshoz kötve. Cavallera vitatta, hogy történetileg igazolható lenne a liturgia és az aszkézis (vagyis a lelkiség) eredeti szoros egysége, amint ezt Festugière állította, és aminek a helyreállítását tűzte ki célul. A 4. századtól felvirágzó és széleskörű aszketikus-monasztikus irodalom ugyanis – állított a jezsuita – nem enged bármiféle „liturgikus szellemre” (*esprit liturgique*) következtetni, legfeljebb „az emberi erőfeszítésbe vetett bizalomra, amelyet még a sztoicizmus is megirigyelhetne”.<sup>38</sup> A dolgok Szent Benedekkel sem változtak igazán, írta. *Az opus Dei*, jóllehet a szerzetes legfőbb elfoglaltságát jelenti, korántsem meríti ki minden lelki tevékenységét. A liturgia, vonta le a következtetést Cavallera, „vokális ima és csak az”, melyet a kiejtendő szavak objektivitása diktál. A szellem nem szabad benne, hogy „[kapott] sugallatára hagyatkozzon, és tetszése szerint kövesse a számára kedves és hasznos érzelmeket”.<sup>39</sup> A liturgia előkészítheti a mentális imát szövegein keresztül, de nem képes ahhoz bármiféle metódust kínálni.

Ami az ignáci örökséget illeti, Cavallera vitatta, hogy a *Lelkigyakorlatok* lelkisége individualista lenne, illetve hogy összeférhetetlen a liturgikus szellemmel. Ezen kívül rámutatott arra, amit nemcsak a bencések, de Navatel és Marie-Joseph du Sacré-Cœur is figyelmen kívül hagyott a vitában. Azt tudniillik, hogy a *Lelkigyakorlatok* könyve többféle imamódot is tartalmaz,<sup>40</sup> nem csak a három lelki képességgel való elmélkedés módszerét (Lgy. 46–54), mely Festugière kritikáinak a középpontjában állt. Cavallera igyekezett eloszlatni a vádakat a lelki képességek strukturált és diszkurzív – lépésről lépésre történő – használatának mechanikus mivoltával kapcsolatban is, valamint meggyőzni olvasóit arról, hogy Szent Ignác módszereivel nem a lelkigyakorlatozó szabadságának elvételére, hanem megteremtésére törekedett. Mellesleg, jegyezte meg, Ignác vitatott elmélkedési módszere a liturgikus szövegekre is alkalmazható.

---

<sup>38</sup> Uo. 56.

<sup>39</sup> Uo. 58.

<sup>40</sup> A három lelki képesség (emlékezet, értelem, akarat) aktív használatára épülő elmélkedésen túl Ignác a *Lelkigyakorlatok* második hetétől kezdve kétféle szemlélődő módszert is ajánl, melyek a képzelőtehetségre és a szellemi érzékek alkalmazására épülnek (Lgy. 101–109, 121–126). A lelkigyakorlatos könyv végén három imamódot különböztet meg: az első reflexív-diszkurzív elmélkedés (Lgy. 238–248), a második az imaszavak jelentésének „szemlélése” (Lgy. 249–257), a harmadik a légzés ütemére történő ritmikus imamód (Lgy. 258–260). Talán ez utóbbi hozható leginkább kapcsolatba a monasztikus kontempláció-hagyomány egyes irányzataival.

Ennélfogva – vélte Cavallera – helytelen bármiféle antagonizmust állítani a liturgia és az ignáci *Lelkigyakorlatok* lelkisége között. Sokkal inkább rokonságba hozhatók,<sup>41</sup> hiszen a liturgia szövegei révén lehet a magánimádság tárgya, de nem válik annak metódusává vagy eljárás módjává.

Kétségtelen, hogy Cavallera érvelése nemcsak higgadtabb, de jóval megalapozottabb is volt, mint Navatelé. Rámutatott ugyanis Festugière tanulmányainak gyenge pontjaira, elsősorban ami a liturgia és a lelkiség (aszketika-misztika) ösegyiségének történetileg dokumentálható bizonyítékait illeti. Ami viszont a liturgia lényegét illeti, Cavallera – éppúgy, mint Navatel – azon a vitatható állásponton maradt, amelytől a jezsuita *forma mentis* nem volt képes tágitani évszázadokon át. Számukra a liturgikus cselekmény pusztán és egyszerűen a vallás külső megnyilvánulásai közé tartozó jelenségnek számított (*cultus externus*), amelytől gondosan megkülönböztették a személyes imaéletet magába foglaló benső vallásosságot (*cultus internus*). Cavallera ugyan elismerte, hogy a liturgikus szövegek a személyes ima számára felhasználhatók, de lényegében csak a személyes interiorizációban váltak igazán imává számára, nem pedig eredeti *Sitz im Leben*jükben, vagyis magában a liturgikus cselekményben. Dom Ildefonse Dirks, egy mont-césari bencés írja 1913-ban, a már kirobbant vita idején jezsuita öccséről, Georges-ról: „Azt hiszem, a jezsuita testvéremmel való beszélgetésekből megértettem, hogy számukra a liturgia lekorlátozódik a rubrikákra és a szertartásokra: soha nem léptek túl ezen a felfogáson, következtésképp nagyon nehéz velük ilyesmiről beszélni.”<sup>42</sup>

Cavallera tanulmányával a két lelkiségi mentalitás – a monasztikus-liturgikus és az ignáci-jezsuita – összeütközése még jobban elmélyült. Ettől kezdve bármiféle nyilvános állásfoglalás bármely oldalról érkezett is, csak rontani tudott a helyzeten. Jezsuita részről folytatódott a támadásba átmenő védekezés. Louis Peeters (1868–1937), egy belga jezsuita 1914 áprilisában megjelent tanulmányával – *Spiritualité « Ignatienne » et « Piété liturgique »*<sup>43</sup> – a további eszkaláció irányába vitte a már egyébként sem „békés háborút”. Peeters inkább csak ismételte a korábban már elhangzott érveket a Társaság lelkiségének védelmében. Tanulmányának egy példányát Dom Columba Marmionnak (1858–1923), Maredsous apátjának is elküldte levél kíséretében, melyben követelte Festugière Ignác-kritikus kijelentéseinek revízióját. Marmion részle-

---

<sup>41</sup> Vö. FERDINAND CAVALLERA: *Ascétisme et liturgie*, II, i. m., 102.

<sup>42</sup> Idézi ANDRÉ HAQUIN: *Dom Lambert Beauduin et le renouveau liturgique*, i. m., 200.

<sup>43</sup> LOUIS PEETERS: *Spiritualité « Ignatienne » et « Piété liturgique »*, Casterman, Tournai, 1914.

tes levélben és békülékeny stílusban válaszolt Peetersnek.<sup>44</sup> Felrótta azonban, hogy egyes jezsuiták nemcsak a bencések liturgikus lelkiségfelfogását, de egyenesen a monasztikus hivatás újkori létjogosultságát is megkérdőjelezték időnként nyilvánosan, gyakrabban viszont a hivatásukat kereső fiatalok személyes lelkivezetésének belső fórumán. Saját tapasztalatai alapján az apát rámutatott arra is, hogy a strukturált ignáci elmélkedési mód, mely a szemináriumi lelkiéleti nevelésben szinte monopolisztikus helyet foglalt el a századforduló táján,<sup>45</sup> sok pap számára később akadállyá vált az imaélet természetes fejlődése, azaz a szemlélődés felé tartó egyszerűsödés dinamikájában. Amikor Peeters újabb levélben próbálta cáfolni a kifogásokat, Marmion egy rövid üzenettel tett pontot a vitára.<sup>46</sup>

A szellemi csatározások közben átterjedtek – főleg jezsuita részről – olasz és német nyelvterületre is.<sup>47</sup> A probléma lényegéhez azonban nemigen tettek hozzá érdemi meglátást. Közben kitört az I. világháború, mely hirtelen átalakította az „egészen békés háború” résztvevőinek sorsát. Többen – köztük Festugière – a frontra kerültek, Marmion angliai száműzetésbe kényszerült. A liturgikus és az ignáci lelkiség kapcsolatának értelmezéséhez a háború utáni években Romano Guardini kínált újabb, a békülés irányába mutató gondolatokat. Mielőtt azonban erre kitérnénk, vessünk egy pillantást a Festugière által diszkriminált ignáci lelkiség liturgiával kapcsolatos paradox vonásaira.

---

<sup>44</sup> COLUMBA MARMION: *Correspondance 1881-1923*, F.-X. de Guibert, Paris, 2008, 685–689.

<sup>45</sup> Marmion rendbe lépése előtt dublini egyházmegyes pap volt. Szemináriumi képzését Dublinban kezdte és a római *Pontificium Collegium Hibernorum* (Ír Kollégium) növendékeként fejezte be.

<sup>46</sup> A Peeters–Marmion levelezés részleteit egy konferencia keretében elhangzott előadásban dolgoztam fel. Vö. BARTÓK TIBOR: *Le débat sur la piété liturgique et la spiritualité ignatienne: la contribution de Dom Columba Marmion, Conferenza data al Colloquio „Attualità del Beato Columba Marmion, O.S.B. (1858-1923)”, 28-29 aprile 2023*, Pontificio Ateneo Sant’Anselmo, Roma. Megjelenése 2025-ben várható.

<sup>47</sup> GERVASIO CELI olasz jezsuita a *Civiltà Cattolica* hasábjain igyekezett egy hatrészes tanulmányban igazolni a jezsuiták álláspontját a liturgikus és ignáci lelkiség körül kialakult vitában: *Ascetica ignaziana ed esagerazioni del “liturgismo”, La Civiltà Cattolica* 65/3 (1914) 34–48; 176–188; 683–691; 691–697; 65/4 (1914) 441–460; 670–689. PAUL VON CHASTONAY SJ német nyelvterületen ismertette a vitát: „Ignatianische Spiritualität und liturgische Frömmigkeit” – Ein Streit und die Aszese, *Stimmen aus Maria-Laach* 87 (1914) 551–554.

### 3. IGNÁCI ÉS JEZSUITA PARADOXONOK

Szent Ignác liturgiához való viszonya eléggé összetett. Az őt közelről ismerő Gonçálves da Câmara azt írja róla:

„Valami, ami nagyon felemelte őt az imádságban, az a zene és az istentisztelet éneklése volt, mint például a vesperásé, a miséé és hasonlóké. Olyannyira, hogy elismerte nekem, hogy ha véletlenül bement egy templomba, ahol éppen énekelve végezték a zsolozsmát, azonnal teljesen önkívületben érezte magát.”<sup>48</sup>

Ehhez képest meglepően hat, hogy a jezsuita rend lelki profiljából szinte teljesen kiiktatta az énekes liturgia iránti szeretetet, következésképp annak gyakorlatát is. Ignác maga így magyarázza az okot Pedro de Ribadeneirának, egyik későbbi életrajzírójának:

„Ha saját ízlésemet és hajlamomat követném, bevezetném a kórusimát és az éneklést a Társaságban; de eszembe sem jut ilyet tenni, mert Isten, a mi Urunk megértette velem, hogy nem ez az akarata, és nem a kórusimában akar használni bennünket, hanem más dolgokban az ő szolgálatára.”<sup>49</sup>

Ignác attól félt, hogy az énekes liturgia visszavezeti a jezsuitákat a monasztikus életformához, s ezzel együtt a *stabilitas loci*hoz. Mindez kompromittálta volna az alapító szemében az új rend apostoli ideálját, mobilitását és sokrétű tevékenységét. A már említett Gonçálves da Câmara egy érdekes jelenetet beszél el, melyben Ignác egyenesen megtiltja a kertben zsolozsmázó jezsuitáknak az éneklő-recitatív imamódot:

„Az Atya megfeddett minket, mert recitálva imádkoztunk a kertben; és megfenyegetett arra az esetre, ha még egyszer ilyet tennénk, mondván, hogy énekelünk. Nem azért feddett meg minket, mert a kertben recitáltuk a zsolozsmát, hanem inkább azért, mert azt a látszatot keltettük, mintha úgy énekelnénk, mint a monasztikus szerzetesek.”<sup>50</sup>

---

<sup>48</sup> LUÍS GONÇALVES DA CÂMARA: *Memoriale. Egy kortárs portré Szent Ignácról*, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Ignáci Lelkiségi Központ, Budapest, 2012, 117.

<sup>49</sup> LOYOLAI SZENT IGNÁC: *A zarándok. Önéletrajzi visszaemlékezések – Napló. Lelki feljegyzések*, Jezsuita Kiadó, Budapest, 2015, 60. és 65. lábjegyzet.

<sup>50</sup> GONÇALVES DA CÂMARA: *Memoriale*, i. m., 225.

A rend pappá szentelt tagjai számára természetesen fennmaradt a zsolozsma kötelezettsége, de ezt – amint az alapító bullákban is lefektették – nem közösen vagy kórusban, hanem egyenként<sup>51</sup> végezte minden jezsuita pap. A *Rendalkotmányban* a közös zsolozsma hiányát így magyarázta Ignác:

„Azok a munkák, amelyeket a lelkek segítése érdekében végzünk, nagyon fontosak, Institutumunk sajátos feladatát képezik, és igen gyakoriak. Továbbá, nagyon is bizonytalan, hogy ezen a helyen vagy amazon a helyen tartózkodunk-e. Ezért rendtagjaink ne végezzék közösen énekelve az imaórákat, a szentmisét vagy más liturgikus imákat. Azok az emberek ugyanis, akiket ájtatosságuk arra készítet, hogy ilyen istentiszteleteket meghallgassanak, sok más helyet találhatnak vágyuk kielégítésére.”<sup>52</sup>

A *Rendalkotmány* pasztorális célzattal tett azért néhány kivételt, de azt is egyfajta liturgikus minimalizmus szellemében. Így megengedte, hogy esti (liturgián kívüli) szentbeszéd vagy előadás alkalmával, amennyiben „a hallgatóság foglalkoztatása érdekében kívánatosnak látszik, el lehet mondani az Esti Dicséretet, de csak azt”. Hasonló pasztorális célból engedélyezte a néppel végzett vasárnapi és ünnepnapi vesperást is. Kikötötte azonban, hogy „ne használjunk orgonakíséretes éneket vagy ún. polifonikus vagy gregorián dallamot, hanem áhítatos, szívhez szóló és egyszerű hangnemet [...] [de ezt is csak] amennyiben úgy véljük, hogy a népet így jobban tudjuk a szentgyónás végzésére, a szentbeszédnek és előadások meghallgatására indítani.”<sup>53</sup> A misemondásban csendes misét írt elő, még az ún. főmisék (vasárnapi és ünnepnapi nagymisék) esetében is.

A jezsuita gyakorlat szerencsére sokhelyütt eltekintett ettől a minimalista felfogástól. Tény azonban, hogy a rendtagok liturgikus hozzáállását elsősorban hasznossági és pasztorális célok határozták meg és rendelték alá az elsődlegesnek tekintett *ministeria verbi*-szolgálatoknak (szentbeszéd, előadás stb.) és a szentségi – elsősorban gyónatási – szolgálatnak. A liturgia – amint már említettük – *cultus externus* maradt a rendtagok többsége számára, mintegy elválasztva a *cultus internus*-tól, vagyis a személyes imától, mely rendszeres helyét a napi egy órás elmélkedésükben és az 1608-ban előírt évenkénti nyolc-tíz napos

---

<sup>51</sup> Vö. *Regimini militantis Ecclesiae* 8, *Exposcit debitum* 8, in *Jézus Társaságának Rendalkotmánya és Kiegészítő Szabályok*, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 1997, 31–32.

<sup>52</sup> RA VI, 3, 4 [586], in *Jézus Társaságának Rendalkotmánya*, 168.

<sup>53</sup> RA VI, 3, 4.B [587], in *uo.*, 169.

lelkigyakorlataikban találta meg. A napi elmélkedés anyaga lehetett persze a liturgia bármely szakasza, többnyire a mise evangéliuma, amelyhez hamarosan elmélkedési kommentárokat is írtak a jezsuiták.<sup>54</sup> Ez azt mutatja, hogy bár a jezsuita lelkiség nem a liturgikus cselekményből szervesen kinövő spiritualitás volt, érezte a liturgiával való kapcsolatkeresés szükségét.

Ha a rendalapító személyes lelkiéletéről többet tudtak volna a jezsuiták, valószínűleg nagyobb érzékenységgel viszonyultak volna a liturgiához. Szent Ignác ugyanis – rendfőnök korában – napi személyes imáihoz a misekönyv (főleg a votív misék) szövegeiből indult ki, amelyeket előző este nagy gondossággal elolvasott.<sup>55</sup> Magánmiséit hosszan, könnyektől kísérve celebrálta. Számára tehát a szentmise a lelki tapasztalat kitüntetett helye volt. Generálisi éveinek misztikus lelkisége egészen a misemondás köré épült, amelyet összekapcsolt Isten akarátának keresésével a Társaság Rendalkotmányára vonatkozó kérdésekben. A miséhez kapcsolódó lelki tapasztalatait azonban – amelyek a könnyeken túl más testi jelenségekkel is párosultak – a rendalapító a legnagyobb diszkrécióval kezelte. Idevonatkozó naplófeljegyzései csak a 20. század első felében váltak széles körben nyilvánossá.<sup>56</sup> Mindent összevetve azonban Ignác misemisztikája – legalábbis megélési formáját tekintve – a magánimádság jeleit viselte magán, hiszen nem nyilvános istentiszteleti cselekményből fakadt.

Ehhez képest a *Lelkigyakorlatok*ban alig nyilvánul meg valamiféle kapcsolat a szentmise és az egyes imagyakorlatok között. Ignác természetesen feltételezi, hogy a lelkigyakorlatozó mindennap megy misére, a hangsúly azonban az egyes imagyakorlatokon marad, amelyeket nem a liturgia vagy a liturgikus idő objektív adottságai, hanem a gyakorlatozó szubjektív helyzete, előrehaladása határoz meg. A *Lelkigyakorlatok* végére helyezett egyházas érzület szabályaiban persze Ignác arra biztat, hogy „dicsérjük a szentmisén való gyakori részvételt, úgyszintén az énekeket, zsoltárokat és hosszú imákat a templomban és a templomon kívül. Ugyanúgy dicsérjük a meghatározott időre elrendelt imaórákat,

---

<sup>54</sup> Az egyik első, a liturgikus naptárt követő meditációgyűjtemény Jéronimo Nadaltól származik. Vö. HIERONYMUS NATALIS: *Adnotationes et meditationes in Evangelia quae in Sacrosancto Missae Sacrificio toto anno leguntur*, M. Nutius, Antuerpiae, 1594.

<sup>55</sup> „Amikor miséznie kellett, előző este elküldött a misekönyvért, és számos alkalommal elolvasta a szobájában, tanulmányozván minden részletet.” GONÇALVES DA CÂMARA: *Memoriale*, i. m., 125.

<sup>56</sup> A *Napló* történetéhez lásd BARTÓK TIBOR: Szent Ignác, a rejtett misztikus, in LOYOLAI SZENT IGNÁC: *A zárándok. Önéletrajzi visszaemlékezések – Napló. Lelki feljegyzések*, i. m., 141–156.

minden imádságot és a zsolozsma végzését” (Lgy. 355).<sup>57</sup> Mindez azonban inkább pasztorális intelem, mely a reformáció által megkérdőjelezett katolikus gyakorlatok védelmét szolgálta, nem pedig a kialakuló ignáci-jezsuita lelkiség liturgikus jellegére utalt. A jezsuita liturgikus minimalizmus több évszázados káros megkövültségét fejezte ki a *jesuita non cantat et non rubricat* mondás,<sup>58</sup> melyet rendbe lépésemkor még magam is hallottam idősebb atyáktól.

Ignác liturgikus hozzáállásában – legalábbis amit rendje felé közvetített és mérvadóvá tett – a már említett *Devotio Moderna* mentalitása tükröződik, melyben a közösségi liturgia tapasztalata elveszítette szerves kapcsolatát a magánimával. Ez utóbbi pedig a maga strukturált imamódszereivel és a pszichében lenyomatot hagyó kegyelem jeleinek keresésével és értelmezésével már a modern kori individuum istenkeresésének sajátosságaira épült. A paradoxonok paradoxonja talán éppen az, hogy Ignác számára – montserrati és manresai tartózkodása alatt – részben éppen a bencések közvetítették a *Devotio Moderna* spiritualitását, mely a 15–16. században számos szerzetesi lelkiségére is hatást gyakorolt.<sup>59</sup> A montserrati apátságban García Jiménez de Cisneros (1455–1510) prior, majd apát reformtörökvései és írásai, főleg az *Ejercitatorio de vida espiritual* és a *Directorio de las Horas Canónicas* közvetítették az új spiritualitását, annak számos olyan elemével, mely az ignáci spiritualitásnak is alapkőve lett. A frissen megtért Ignác talán nem olvasta ezeket a műveket, de minden bizonnyal találkozott a belőlük készült kivonattal, a *Compendio* brevével, melynek a *Lelkigyakorlatokra* gyakorolt hatása ma már nagy valószínűséggel kimutatható.<sup>60</sup> Dom Maurice Festugière maga is elismerte Cisneros műveinek hatását Ignác lelkiségére, s ezzel együtt azt is, hogy a 16. századi bencés lelkiség nem volt „tisza liturgikus lelkiség”,<sup>61</sup> ami számára egyet jelentett a dekadenciával.

---

<sup>57</sup> LOYOLAI SZENT IGNÁC: *Lelkigyakorlatok*, Jezsuita Kiadó, Budapest, 2019, 178.

<sup>58</sup> „A jezsuita nem mond énekes misét és nem követi a misekönyv előírásait.”

<sup>59</sup> Vö. PIERRE DEBONGNIE: *Dévotion Moderne*, in *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, t. 3., Beauchesne, Paris, 1957, 727–747.

<sup>60</sup> A *Compendio* kritikai kiadását és az ignáci *Lelkigyakorlatokkal* való kapcsolatát tárgyaló bevezetést lásd in JAVIER MELLONI RIBAS (ed.): *Compendio breve de ejercicios espirituales. Compuesto por un monje de Montserrat entre 1510-1555*, Col. Clásicos de Espiritualidad n° 29, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 2006.

<sup>61</sup> MAURICE FESTUGIÈRE: *La liturgie catholique*, i. m., 40, 1. lábjegyzet.

4. ROMANO GUARDINI: LITURGIA, LITURGIKUS LELKISÉG, IGNÁCI LELKISÉG

A liturgikus mozgalom által meghirdetett „vissza a lelkiség liturgikus gyökeihez” program elkerülhetetlenül szembeállította a keresztény vallási-lelki tapasztalat kétféle – ókori-középkori és újkori – megközelítését. A monasztikus-liturgikus lelkiség a keresztény misztériumok közösségi, rituálisan közvetített ünneplésén alapult, melynek természetes folyománya volt az ünnepelt hittitok különösebb módszerességre nem törekvő, magánimában történő interiorizációja. Az újkori spiritualitások, bár a liturgikus – és egyéb egyházi – közvetítést nem zárták ki (enélkül nem is lehettek volna katolikusok), inkább közvetlenül, a psziché sajátos törvényeinek felhasználásával és strukturálásával, valamint a szubjektív tapasztalatra való erősebb figyelemmel kívántak a misztériumok interiorizációjára törekedni. E közvetlen interiorizációs igényben fejeződött ki az individuum és az egyéni lelkiismeret előtérbe kerülése, amely immár a katolikus egyházon belül is a középkor végét és az újkor kezdetét jelentette. Kétségtelen, hogy a 20. század eleji liturgikus mozgalom az individualizmus és a szubjektivizmus lelkiségi – főleg 19. századi – túlhajtásaival szemben egy kiegyensúlyozottabb, a liturgia objektív elemeire és ritmusára alapozott spiritualitást kínált. Mennyire volt azonban reális a Festugière-féle javaslat, mely radikálisan szakítani akart nemcsak az individualista túlhajtásokkal, hanem magának a szubjektumnak az újkori szerepével is, s csakis és kizárólag a liturgia objektivitására – annak szövegeire, naptárára, ritmusára, dinamikájára – kívánt alapozni minden lelkiséget?

Romano Guardini (1885–1968) a 20. század első évtizedeiben jelentősen hozzájárult a fentebb vázolt probléma megértéséhez, mindenekelőtt azzal, hogy a liturgia és a benne részt vevő ember, a *homo liturgicus* kapcsolatának mélyebb megértésére törekedett. Guardini első, széles körben ismertté vált könyve, *A liturgia szelleme*<sup>62</sup> éppen ezt a kapcsolatot, vagyis egyfajta liturgi-

---

<sup>62</sup> ROMANO GUARDINI: *Vom Geist der Liturgie*, Ecclesia Orans 1., Herder, Freiburg im Br., 1918. A könyvet Guardini Maria Laach-i bencés barátja, Kunibert Mohlberg biztatására írta a vele folytatott liturgikus témájú levelezése alapján. Mai napig a liturgikus mozgalom klasszikus művének számít. Guardini és a liturgikus mozgalom kapcsolatához lásd GIUSEPPE BUSANI: I compiti del movimento liturgico: la proposta di Romano Guardini, in Franco Brovelli (ed.): *Liturgia: temi e autori*, i. m., 83–138. Guardini művének magyar fordítása: *A liturgia szelleme*, Korda, Budapest, 1940.

kus antropológia alapjait igyekezett feltárni.<sup>63</sup> Könyvében Guardini – többek között – a játék jelenségéhez hasonlítja a liturgiát, s mint olyat két fogalom, a cél (*Zweck*) és az értelem vagy jelentés (*Sinn*) létpólusai közé helyezve próbálja megérteni. A liturgiának, mint ahogy a játéknak is – minden szabálya és kötöttsége ellenére – nem annyira célja, mint értelme van, amely magában a játékban, illetve a liturgiában található. Guardini elismeri persze, hogy a „liturgiának s benne minden cselekménynek és imádságnak van valami célja, ti. hogy lelkileg neveljen, de nincs előre elgondolt, szándékos pedagógiai terve”.<sup>64</sup> Ennek szemléltetéséhez Guardini a következőt javasolja:

„hasonlítsuk össze az egyházi év egy hetének lefolyását Szent Ignác lelkigyakorlataival. Ezekben minden tudatosan kimért és biztos hatásra beállított. Minden gyakorlat, minden ima, sőt maga a pihenés módja is az akarat megtérését célozza. Nem így a liturgia! Elégge jellemző, hogy a liturgiának a lelkigyakorlatokban nincsen helye. A liturgia is alakítani akar, azonban nem céltudatos nevelői ráhatás által, hanem egy helyesen felépített lelki környezetet teremt, hogy benne a lélek megélje magát. Olyan a különbség, mint egy nyílt erdő és mező, meg egy tornaterem között, amelyben minden szer és minden gyakorlat ki van számítva. Itt tudatos kiképzés, ott a természetes élet növekedik s éli a maga benső életét.”<sup>65</sup>

Az idézet alapján – legalábbis első olvasatra – úgy tűnik, Guardini elfogadja Festugière kritikáját, mely szerint az ignáci lelkigyakorlatok célorientált antropocentrikus voluntarizmusa szemben áll a liturgia természetes, értelem- és szabadságorientált világával. Az ignáci lelkigyakorlatok mai művelői minden bizonnyal tiltakoznának egy efféle szembeállítással, bizonyítva, hogy Ignác könyvecskéje nem voluntarizmusra, hanem a kegyelem indításai alatt növekvő benső szabadságra vezető utat vázol fel. Kétségtelen azonban, hogy a *Lelkigyakorlatok* könyvének számos passzusa megengedte a Guardini és Festugière által vázolt értelmezési és alkalmazási módot, s *de facto* a 19–20. század fordulóján valóban ez a tapasztalat élt az ignáci lelkigyakorlatok végzőiben, akár üdvözlőtként, akár kárhoztatták azt.

---

<sup>63</sup> Guardini később is számos publikációjában foglalkozott a liturgia antropológiai gyökereivel: *Von heiligen Zeichen* (1922), *Liturgische Bildung* (1923), *Die liturgische Erfahrung und die Epiphanie* (1950) stb.

<sup>64</sup> ROMANO GUARDINI: *A liturgia szelleme*, i. m., 70.

<sup>65</sup> Uo. 70–71. (*Fordítás módosítva.*)

Guardini azonban – Festugièrerel ellentétben – nem kritizálni kívánta az ignáci út akaratformáló céltudatosságát, melyben a modernkori emberkép sajátos vonását vélte felfedezni. Az ignáci lelkigyakorlatok célorientált és a liturgia értelemorientált szembeállításával a két jelenséget létbeli poláris kapcsolatokra vezette vissza.<sup>66</sup> Cél és értelem ugyanis – Guardini felfogásában – nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő lét- és életdimenzióknak bizonyultak: „A cél a törekvésnek, munkának és a rendezésnek miértje, az értelem a virágzó és beérő élet jogosultsága. Cél és értelem, törekvés és növekedés, munkálkodás és alkotás, rendezés és teremtés: ez a lét két pólusa” – írja könyvében.<sup>67</sup> Guardini ezzel a liturgiát és a belőle szervesen táplálkozó liturgikus lelkiséget ontológilag az élet értelempólusa, míg az ignáci lelkiséget a célpólus körül helyezte el.

A teológus 1921-ben egy tanulmányban tért vissza a két lelkiség kapcsolataira,<sup>68</sup> s egyben kifejezetten is távolságot vett Festugière Ignác-kritikájától, és a liturgiát mint a lelkiélet egyetlen forrását népszerűsítő felfogásától. A liturgikus mozgalom immár elismert képviselője képes volt kijelenteni:

„A liturgia nem egyetlen módja a katolikus vallási életnek; lényegileg inkább közösségi karaktere van, így elsősorban a személyiség közösségi oldalát ragadja meg és elégíti ki [...]. Nem lehet megtiltani az egyénnek, hogy liturgikus közvetítés nélkül is, vagyis közvetlenül merítsen a Szentírás, a dogma, az egyház- és üdvörténet, a vallási és erkölcsi igazságok forrásaiból. Ahhoz, hogy mindez egészen katolikus módon történjen, bevált példával szolgál épp az ignáci módszer.”<sup>69</sup>

A liturgia/liturgikus lelkiség és az ignáci-jezsuita lelkiség ütköztetése mögött Guardini tehát rátapintott a vallási-lelki élet objektív és szubjektív, közösségi (szociális) és személyes (individuális) pólusainak egymást szinte kizáró, éppen

---

<sup>66</sup> Az élet jelenségeinek poláris fogalompárokba állítása Guardini filozófiai módszerének alapvető sajátossága, melyet érett formájában 1925-ben dolgozott ki *Der Gegensatz. Versuche zu einer Philosophie des Lebendig-Konkreten* című művében. A módszer alkalmazása azonban már korábbi műveiben is megjelenik.

<sup>67</sup> ROMANO GUARDINI: *A liturgia szelleme*, i. m., 69.

<sup>68</sup> ROMANO GUARDINI: Das Objektive im Gebetsleben. Zu P. M. Festugières „Liturgie catholique”, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 1 (1921) 117–125.

<sup>69</sup> Uo. 123. Már csak azért is, mert az ignáci lelkiséget nemcsak megtűrte az egyház, „hanem elviekben és gyakorlatban egyaránt elismerte és nyomatékosan ajánlotta”. Uo. 122–123. Guardini ezzel a megjegyzésével valószínűleg a *Lelkigyakorlatok* III. Pál apostoli levelével (*Pastoralis officii*, 1548) való jóváhagyására és ajánlására utal.

ezért elfogadhatatlan felfogására: „Festugiére hibát követett el – amit egyébként [jezsuita] ellenfelei sem kerültek el: félreismerte a probléma összetett természetét, és az »is-is«-ből »vagy-vagy«-ot csinált” – állította a fiatal teológus.<sup>70</sup> Guardini tapasztalatból mutatott rá, hogy a vallási életet – beleértve az imaéletet is – nem lehet pusztán a közösségi-objektív vagy a személyes-szubjektív pólusra leegyszerűsíteni. Következésképp, bár a liturgikus lelkiségnek kétségtelenül az első, az ignáci-jezsuita spiritualitásnak pedig a második az erőssége, egyik sem szerveződhet abszolút és kizárólagos módon egyetlen pólus köré.

Guardini meglátásait fenntartásokkal fogadta és közölte a *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* folyóirat szerkesztője, Odo Casel OSB (1886–1948), a liturgikus mozgalom egyik legismertebb német képviselője és teológusa.<sup>71</sup> Néhány évtizeden belül azonban a Guardini-féle felfogás vált a Tanítóhivatal által is mértékadónak tekintett irányvá. XII. Piusz *Mediator Dei* kezdetű liturgikus enciklikája (1947) óvott attól, hogy az „objektív vallásosság” (*pietas obiectiva*) egyes képviselői, akik – önmagában helyesen – az eucharisztia és a szentségek objektív kegyelemközlő hatását hangsúlyozták, háttérbe szorítsák vagy teljesen mellőzzék a „szubjektív vagy személyes vallásosságot” (*pietatem subiectivam vel personalem*)<sup>72</sup> és annak megnyilvánulásait, melyek nem állnak szoros összefüggésben a nyilvános liturgikus istentisztelettel.

A *Mediator Dei* vonalát követte a *Sacrosanctum Concilium* (1963) is.<sup>73</sup> A II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciója kijelentette, hogy a liturgia az egyház életének csúcspontja és forrása.<sup>74</sup> Igyekezett azonban elkerülni minden egyoldalúságot, amely a fenti alapelvet kizárólagossá tette volna:

---

<sup>70</sup> Uo. 122–123.

<sup>71</sup> Lásd a tanulmány végéhez hozzáfűzött szerkesztői kritikát, uo. 125.

<sup>72</sup> XII. PIUS: „*Mediator Dei et hominum*” kezdetű apostoli körlevél a szent liturgiáról (1947. november 20.), n. 22, Szent István Kiadó, Budapest, 1948. [online] [http://www.ppek.hu/konyvek/XII\\_Pius\\_papa\\_Mediator\\_Dei\\_et\\_hominum\\_apostoli\\_korlevele\\_a\\_szent\\_liturgiáról\\_1.pdf](http://www.ppek.hu/konyvek/XII_Pius_papa_Mediator_Dei_et_hominum_apostoli_korlevele_a_szent_liturgiáról_1.pdf). [2024. 08. 04.] A fordításban módosítottam a magyar kiadás által használt „tárgyi” és „alanyi vallásosság” kifejezéseket a latin eredeti kifejezések meghagyásával. Vö. PIUS PP. XII: *Litterae Encyclicae Mediator Dei et hominum* de Sacra liturgia: [online] [https://www.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf\\_p-xii\\_enc\\_20111947\\_mediator-dei.html](https://www.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20111947_mediator-dei.html) [2024. 11. 21.]

<sup>73</sup> *Sacrosanctum Concilium. Konstitúció a szent Liturgiáról* (1963. 12. 04.). [online] [https://www.vatican.va/archive/hist\\_councils/ii\\_vatican\\_council/documents/vat-ii\\_const\\_19631204\\_sacrosanctum-concilium\\_hu.html](https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_hu.html). [2024. 11. 21.]

<sup>74</sup> Uo. 10.

„A lelki élet azonban nem csupán a szent Liturgiában való részvétel. A keresztény embernek ugyanis, bár a közösségi istentiszteletre hivatott, a szobájába is el kell vonulnia, hogy titokban imádkozzék az Atyához [vö. Mt 6,6], sőt az Apostol tanítása szerint szüntelenül kell imádkoznia [1 Tessz 5,17].”<sup>75</sup>

A zsinat nem kívánta eldönteni, hogy ennek a „titkos” és „szüntelen” imának milyen mértékben kellett a liturgia szövegeiből merítenie, vagy milyen módszerhez, illetve gyakorlathoz kellett folyamodnia. Legfeljebb általános módon ajánlotta a „keresztény nép áhítatgyakorlatait (*pia populi christiani exercitia*), föltéve, hogy megfelelnek az egyházi törvényeknek és szabályoknak”.<sup>76</sup> A *pia exercitia* kifejezésbe éppúgy bele lehetett érteni a rózsafüzért, a keresztutat, a különféle kilencedeket, mint az ignáci lelkigyakorlatokat. A konstitúció azt kötötte ki, hogy az áhítatgyakorlatok „alkalmazkodjanak a liturgikus időkhöz, legyenek összhangban a liturgiával, mintegy (*quodammodo*)”<sup>77</sup> abból fakadjanak és arra készítsék föl a népet”.<sup>78</sup>

## EPILÓGUS

Az olvasó azt kérdezheti: mi értelme a múlt csatáit emlegetni manapság, amikor monasztikus szerzetesek is járnak ignáci lelkigyakorlatokra, s a fiatal jezsuiták között is jóval nagyobb a liturgikus érzékenység, sőt mi több, a liturgia iránti tudományos érdeklődés, mint akár harminc évvel ezelőtt? Úgy vélem, mégis hasznos ismerni a múltat, s benne azokat az identitásképző elemeket, melyek kerülhetnek súlyos konfliktusba, de akár harmóniába is. Mindenesetre állandó feladatunk marad, hogy jobban felismerjük a szerzetesi karizmák komplementaritását és egymásra utaltságát, például liturgia és lelkiség kapcsolatát tekintve, s nemcsak pragmatikus, hanem mélyebb, ontológiai-teológiai szinten is. A karizmafakasztó Lélek bölcsességéhez tartozik, hogy erre időnként egy „kívülállót” használ fel, mint száz évvel ezelőtt az egyházmegyes pap és teológus Romano Guardinit.

---

<sup>75</sup> Uo. 13.

<sup>76</sup> Uo. 13.

<sup>77</sup> Helyesebb fordítás lenne: némileg, bizonyos módon, valamiképp.

<sup>78</sup> Uo. 13. A teljes harmincnapos ignáci lelkigyakorlatok esetén, mely Krisztus életét három fázisban követi – gyermekségmisztériumok és nyilvános működés, szenvedéstörténet, a feltámadás utáni megjelenések – a liturgikus idővel való összhang sokszor nehezen valósítható meg.